

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ
ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ

УДК 007:215+316.77

UDC 007:215+316.77

ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ОПТИЦІ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ КОМУНІКАЦІЇ

Арістова А.В., доктор філософських наук, Національний транспортний університет, Київ, Україна

THE PHENOMENON OF RELIGIOUS COMMUNICATION BY OPTICS OF
THE GENERAL THEORY OF COMMUNICATION

Aristova A.V., Doctor of Philosophical Sciences, National Transport University, Kyiv, Ukraine

ФЕНОМЕН РЕЛИГИОЗНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ОПТИКЕ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ КОММУНИКАЦИИ

Аристова А.В., доктор философских наук, Национальный транспортный университет, Киев, Украина

Постановка проблеми. Поняття «релігійна комунікація», «релігійно-комунікаційна система», «релігійно-комунікативні ситуації», «комунікативна функція релігії», попри їх активну вживаність і виняткову запитаність в останні два десятиліття, рідко потрапляють під фокус міждисциплінарного, комплексного аналізу. Та саме вони формують той науковий дискурс, де збігаються теоретичні інтереси філософів, релігієзнавців, соціологів, істориків, культурологів, психологів, фахівців з теорії управління та інших численних презентаторів соціально-гуманітарного знання. Тим більше увиразнюється евристичний і методологічний потенціал загальної теорії комунікації, яка, будучи міждисциплінарним утворенням, стремить до комплексного і системного розуміння комунікації в її найширшому сенсі – як вияву всезагальності інформаційного обміну у біосоціальних системах. Природньо, що саме її теоретико-методологічні здобутки мають підважити осягнення феномену релігійної комунікації в контексті соціально-комунікативних процесів, дослідження специфіки комунікативних/дискомунікативних впливів релігії на соціум.

Аналіз публікацій. Множинність дефініцій поняття «комунікація» (яких на середину ХХ ст. уже налічувалося до восьми десятків, а нині облік іде на сотні) та відповідних концепцій комунікації, висунутих у різних галузях знання, вповні позначилася на теоретичному опрацюванні поняття «релігійна комунікація». На сьогодні співіснують, причому із чітко фіксованими розбіжностями, кілька основних напрямів його інтерпретації. Можна виділити, як найпродуктивніший, філолого-лінгвістичний підхід, де головний інтерес зосереджений навколо специфіки семіотичних (більшою мірою вербальних, рідше – невербальних) комунікативних засобів релігії (Р. Якобсон, К. Макклафін, Дж. Максвелл, В. Ястрежембський, Г. Н. Фрай, Д. Зільберман, Н. Мечковська, І. Бугасва, О. Бобирєва, І. Богачевська, М. Войтак, С. Головащенко, Є. Дулуман, В. Карасик, В. Мороз). Саме завдяки тривалому й вагомому доробку в цій сфері у науковий обіг увійшли поняття «сакральна мова», «релігійна мова», «культува мова», «релігійний дискурс», «семіотика релігії», «ритуал як складно-організований текст», «релігія як знакова система», тощо. Не менш важливим для теоретичного й практичного опрацювання проблем релігійної комунікації є соціологічний підхід, в межах якого були актуалізовані питання функцій і дисфункцій релігії (у т.ч. й комунікаційних), взаємозв'язку релігійної комунікації та соціальної інтеграції, особливостей утворення та діяльності релігійних спільнот, груп, інституцій, взаємозалежності соціальних зв'язків і релігійних почуттів (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, Т. Лукман, Ю. Хабермас, К. Ясперс, М. Бабій, О. Бучма, Л. Виговський, Р. Гужук, А. Колодний, В. Лубський). Цікаві дослідження щодо комунікативного змісту міфів, ритуалів, обрядових комплексів та його значення для формування і відтворення соціокультурного середовища провадилися на засадах культурологічного підходу (П. Берк, М. Еліаде, А. Редкліфф-Браун, Б. Малиновський, К. Леві-Стросс, В. У. Тернер, В. Бичков, В. Бодак, І. Гудима, П. Кралюк, С. Кримський). Важливі психологічні аспекти релігійної комунікації розкриті в

дослідженнях соціальних психологів, зусиллями яких також була опрацьована ціла низка понять: «релігійна МІ-свідомість», «релігійне спілкування», «психологія релігійної дії», «психологія марновірства», «психологія молитви», «психологія сповіді», «соціально-психологічні функції релігії» та ін. (Р. Харріс, У. Джеймс, Г. Олпорт, Д. Бэтсон, Р. Райан, Ю. Макселон, Д. Ольшанський). Окремої згадки вартує кібернетичний підхід, в координатах якого комунікація постає як особливий процес обробки й циркуляції інформації, у т.ч. і релігійної. Свій внесок у дослідження релігійної комунікації доклали й історики, різні школи світської та релігійної філософії тощо, осмислюючи соціально-історичний контекст, який формує середовище, зміст, засоби релігійної комунікації і зазнає, у свою чергу, її зворотнього впливу.

Що ж стосується комплексного аналізу власне релігійної комунікації, ґрунтованого на синтезі філософського, соціологічного, релігієзнавчого доробку, то в науковому дискурсі його презентують лічені праці, зокрема М. Петрушкевич [1], М. Фьодорової [2]. Нерідко такий підхід авторами заявлений, але теоретично не реалізований [3], [4]. Без сумніву, ідейно-теоретичні передумови для комплексного осмислення феномену релігійної комунікації вже склалися, питання стосується більшою мірою пошуку евристично-продуктивних методологічних підстав для його концептуалізації. Такою можливою методологічною базою може слугувати загальна теорія комунікації як область наукового знання, що спрямована на пізнання універсальних закономірностей і механізмів обміну інформацією, ролі і місця комунікацій в суспільстві, а також комунікаційних методів, систем, засобів, закономірностей їх функціонування і розвитку.

Постановка завдання. Означивши за мету комплексний аналіз феномену релігійної комунікації як вияву функціональності релігії, висуваємо такі завдання: 1) охарактеризувати специфіку і структуру релігійної комунікації в парадигмі загальної теорії комунікації; 2) визначити вектори трансформації релігійної комунікації у сучасну добу; 3) розкрити зміст комунікативно-трансляційної функції релігії в координатах глобальних соціально-комунікативних процесів.

Основна частина. Численні визначення комунікації можна умовно угрупувати у два основні підходи. Перший – практично не розмежовує комунікацію і спілкування, потрактовує комунікацію як «соціальне спілкування», форму взаємодії індивідів чи соціальних груп, безпосередній обмін навичками, уміннями, знаннями, досвідом, інформацією, а також результатами діяльності. Другий – розглядає комунікацію передусім як процес передачі (обміну) інформації, ідей, емоцій за допомогою різноманітних засобів (знаків, символів, матеріальних носіїв, тощо). Ця розбіжність у підходах цілком прозоро відчитується і у визначеннях релігійної комунікації: так, Н. Мечковська визначає релігійну комунікацію як таку, що об'єднує всі види спілкування у сфері релігії, є трансляцією через спілкування універсальних смислів [5, 4]; на думку М. Фьодорової, релігійна комунікація – це відносини, в процесі яких відбувається передавання і обмін інформацією релігійного змісту за допомогою певної (й специфічної для кожної релігії) системи знаків [2]; М. Петрушкевич вказує, що «суть релігійної комунікації полягає у обміні релігійною інформацією, орієнтації на спілкування віруючих між собою та з божеством» [1, 6].

Спираючись на доробок в царині теорії комунікації, запропонуємо ширше потрактування поняття «релігійна комунікація». Останнє позначає як систему, в межах якої здійснюється обмін релігійною (релігійно-значущою) інформацією, так і самий процес обміну такою інформацією, і способи взаємодії, за допомогою яких вона створюється, транслюється, отримується і зберігається для наступних поколінь. Важливо, що релігійна комунікація постає як безпосереднє втілення діалогічної сутності релігії. Напевне, жодна інша форма суспільної свідомості, не містить діалогізм як фундаментальну засаду свого функціонування. Отже, ознакою релігійної комунікації є саме її тотальність в межах релігійного комплексу: всі його складові так чи інакше мають комунікаційне призначення і виконують комунікативні функції.

Релігійна комунікація має низку специфічних рис, що маркують всі компоненти її структури та змісту. Означимо найголовніші з них.

По-перше. Загальноприйнятим у релігієзнавчому дискурсі є висновок, що структура релігійної комунікації та самий процес комунікування виявляються і реалізуються у двох площинах: вертикальній і горизонтальній. Вертикальна спрямованість релігійної комунікації – це зв'язок між людиною і Богом, богами, надприродними силами (зв'язок, реальність якого для віруючої людини є безсумнівною). Горизонтальна – це мережа зв'язків між віруючими, членами релігійної громади, релігійною спільнотою і світським суспільством. Однак, значно менше опрацьоване питання про сутнісні особливості кожного з векторів релігійної комунікації, а вони – істотно відмінні. Так, вертикально спрямована релігійна комунікація:

- а) сприймається вірянином як взаємна, зворотня, що важливо – безперервна (на переконання

віруючого, Бог постійно підтримує зв'язок зі своїм творінням), але водночас, у більшості релігійних систем, суворо ієрархізована (Бог – священнослужитель – мирянин) й нерівноправна; кожен з головних суб'єктів комунікації наділяється власним статусом і рольовою поведінкою в комунікативних ситуаціях;

б) висхідний канал вертикальної комунікації (від людини до Бога) і низхідний (від Бога до людини) постають як принципово різні за своєю природою: перший – людський, природний, соціально-історичний, другий – трансцендентний, надприродний, позаісторичний, містичний;

в) є асиметричною не тільки за природою, але й за способами, засобами, формами, цілями спілкування (зокрема, висхідний канал релігійної комунікації постає у вигляді усталеної культової практики, низхідний – як Одкровення, дива, видіння, озаріння, знамення, містичні знаки, тощо; висхідний найчастіше постає як повідомлення від багатьох суб'єктів одному, низхідний – від одного багатьом та ін.). Така «асиметрія», з точки зору загальної теорії комунікації, породжує надзвичайно цікавий феномен – проблему автентичності отриманого повідомлення та адекватності його сприйняття і витлумачення адресантом;

г) на відміну від горизонтальної релігійної комунікації, має чітко визначений хронотоп;

д) регулюється переважно жорсткими комунікативними нормами (особливо при колективному богослужінні, літургії): поведінка учасників релігійної комунікації та самий її перебіг чітко регламентовані;

е) має специфічні вербальні і невербальні засоби комунікації. Серед перших зазвичай згадують специфічну лексику, історично закріплені священні, молитовні, літургійні тексти, звертання, вислови, мантри та ін. (на відміну від вербальної горизонтальної комунікації, де значне місце посідає звична, буденна мова). Як особливу ознаку вертикального вербального дискурсу, виділимо диглосію, тобто співіснування і регулярне унормоване використання двох мовних систем – традиційно-етнічної, *grorhana lingua* і сакрально-релігійної, *sacra lingua* (наприклад, латини і національної мови, церковно-слов'янської і російської, івриту й національної мови, арабської і національної, санскриту і хінді та ін.); або ж двох форм однієї мови (архаїчної і сучасної). Що стосується невербальних засобів, то їх специфіка унаочнюється у релігійному культі – складному комплексі дій, обрядів, ритуалів, символів, предметів тощо, які вживаються для зв'язку з надприродним;

є) вертикальній релігійній комунікації властива особлива емоційна насиченість, афективність.

Разом з тим, різноманіття уявлень про надприродне і багатство релігійного досвіду людства дають підстави виокремити різні типи вертикальної релігійної комунікації – умовно назвемо їх інтравертною та екстравертною комунікацією. Йдеться, передусім, про те, як в межах тієї чи іншої релігії (або ж індивідуальної релігійної свідомості) постає Бог – чи як трансцендентний, потойбічний, надприродний Абсолют, неспівмірний і неприступний людині, чи як містична сила, схована й «розчинена» в самій людині, приступна для містичного осягнення та навіть злиття з нею. У разі, коли вертикаль «людина – Бог» є чіткою й суворою максимою релігійної свідомості, зримою стає й екстравертність релігійної комунікації – її звернення назовні, до надприродного і надлюдського суб'єкта (саме тому популярний серед науковців термін «автокомунікація» для позначення такого спілкування вважаємо неадекватним). В іншому випадку – коли звернення до надприродного втілюється не у зовнішньо-ритуалізовану діяльність, а ув особливу внутрішню зосередженість, містичні практики самопізнання й самопробудження, медитацію, тощо – радше говоримо про інтравертну комунікацію.

У свою чергу, в горизонтальній площині реалізується переважно соціальний зміст релігійної комунікації. Складна мережа горизонтальних релігійних зв'язків також не є і не може бути однорідною; кожен її сегмент має свої комунікативні особливості [6]. В межах горизонтальної комунікації можна виділити, принаймні, три відмінні складові: (1) комунікація з одновірцями (звична, повсякденна, відкрита, психологічно комфортна); (2) комунікація з духовенством, кліром (ритуалізована, врегульована нормами особливого релігійного етикету, передбачає особливі форми взаємодії й спілкування, неприпустимі щодо пересічних одновірців); (3) комунікація з іншовірними (нерідко напружена, навмисно обмежувана, агональна, психологічно дискомфортна). Крім того, доводиться враховувати гендерний критерій при описі горизонтальної релігійної комунікації, зважаючи на інституалізовані відмінності у спілкуванні з чоловіками і з жінками; в історичному контексті не обійтися без врахування кастового, етнічного, расового та ін. складу віруючої спільноти.

По-друге. Для релігійної комунікації притаманна майже суцільна сакралізація комунікативного простору (причому, як внутрішнього, так і зовнішнього), його протиставлення повсякденному спілкуванню, ширше – мирському і профанному. Така сакралізація стремить до тотальності – сама конфігурація комунікативного простору (реальна, напр. храм, священні місця, чи віртуальна) і кожен

елемент її наповнення набирають заповітного, утаємниченого, іно-реального, символічного значення. Чи не найсильніше сакралізуються релігійні тексти, які набувають значущості Святого Письма і найвищого авторитету.

По-третє. Ще одна її специфічна ознака – переважно символічний характер: саме символи стають головними засобами комунікування, насичують кожен акт спілкування, пронизують вербальні і, особливо, невербальні комунікації. Специфіка релігійного символу саме і полягає у втіленні й забезпеченні зв'язку сакральної і профанної, трансцендентної і фізичної, духовної і чуттєво-даної реальностей. Символи онтологічно укорінюють смисли і тяглість релігійної комунікації, причому їх смислова наповненість з бігом часу ускладнюється, нашаровується, вони стають особливого роду посланнями, повідомленнями, перетворюючись, по суті, із засобу комунікації на своєрідний («віртуальний») суб'єкт комунікації. Осягнення символу, перетворюється одночасно і на його пізнання, і на відкриття цінностей певної релігійної традиції, і на акт комунікації зі священним. Відтак, і в цьому полягає ще одна – четверта – важлива риса релігійної комунікації, остання здійснюється в єдності гносеологічного, онтологічного і аксіологічного аспектів. Не можна не вказати, в цьому зв'язку, і на особливе ставлення вірянина до мови релігії, символу і знаку, ознаками якого є: а) неконвенціональне розуміння; б) безумовне прийняття; в) підкреслена шанобливість, благоговіння.

По-п'яте. Інституалізація релігійної комунікації закономірно призводить до формування специфічних механізмів контролю за її перебігом (серед них, наприклад, церковна цензура, вилучення з широкого обігу певних книг і текстів, обмеження або заборони на читання священних книг мирянам, жінкам, неповнолітнім, контроль за регулярністю відвідування храму, мечеті та ін.) [7, 286-292].

По-шосте. Вироблення в межах релігійної комунікації і дискурсу специфічних комунікативних стратегій: молитовної, висповідальної, закличної, прогностичної, тлумачної, тощо та закріплення відповідних моделей поведінки. При цьому для кожної з них притаманний надзвичайно тісний зв'язок вербальної комунікації з невербальною (паралінгвальною і поведінковою) аж до їхньої синкретичної цілісності.

Комунікаційні системи кожної релігії – християнства, ісламу, іудаїзму, буддизму, індуїзму і сотень інших – мають власну специфіку, сформовану під впливом численних факторів (соціально-історичних, цивілізаційних, ментальних). Втім, попри їх розбіжність, у розвитку змісту, каналів і способів релігійної комунікації простежується внутрішня логіка, спрямована на вирішення антиномічних завдань: з одного боку, зберегти смислову повноту Одкровення, Вчення, Передання, а, з іншого – передати його якомога ширшим колам людей: новим поколінням, у нові землі й часи. Це диктує відповідні процеси інституалізації релігійної комунікації, спільні для різних релігійних комплексів. У тому числі:

– внутрішнє структурування релігійного вчення як певної ієрархії смислів, ідей, заповітів, їх догматизація й сакралізація, виділення ядра «об'явлених», «вищих» і «абсолютних» істин і периферії вторинних повчань;

– формування особливого лексичного складу і жанрової своєрідності мови релігії, функціональна диференціація мови;

– формування власної наративної традиції, кодифікація та чітка ієрархізація релігійних текстів: складання релігійного канону як сукупності найбільш вшанованих і безумовно авторитетних текстів і корпусу тлумачень до них; рольовий розподіл текстів на канонічні, богослужбові, дидактичні, богословські, агіографічні, полемічні, тлумачні тощо; закріплення спеціальних правил і ритуалів поведінки з книгами і текстами;

– формування комунікативних механізмів, які дозволяють поширювати релігійне вчення та адаптувати його під різні вікові, етнічні, соціальні, професійні тощо аудиторії, зберігаючи незмінними його вихідні смисли: зокрема, способи навчання нових поколінь вірян, способи коментування віровчення та його популярного викладу, способи його поширення серед іновірних, способи його експансії у позаконфесійні сфери (наприклад, науку, філософію, громадську чи політичну діяльність);

– розвиток і усталення в межах релігійної традиції специфічно-комунікативних форм, таких як молитовні практики (вербальні й позавербальні), богословські та релігійно-філософські диспути, практика висповідання, усталені етикетні формули і правила (привітання, благословення, звертання, свідчення) та ін.;

– створення механізмів контролю за додержанням правил релігійної комунікації та збереженням накопиченої релігійної інформації.

Ще одне важливе теоретичне питання, яке потребує для свого розгляду науково-методологічного арсеналу загальної теорії комунікації – напрями і особливості трансформації релігійної комунікації (як індивідуальної, так і масової) разом зі становленням глобального інформаційно-комунікативного суспільства. На наш погляд, до найважливіших змін, яких зазнала релігійна комунікація сучасної доби, варто віднести такі:

1) інтенсивне й неконтрольоване розширення релігійно-комунікативного простору, залучення до процесів релігійного обміну нових людей і груп;

2) нова якість всіх елементів структури релігійної комунікації: від соціально-психологічних характеристик її суб'єктів – до змісту релігійних повідомлень, каналів і засобів зв'язку;

3) технологізація релігійної комунікації, що розгортається як двоєдиний процес: з одного боку, відбувається технологічна модернізація засобів релігійної комунікації, а з іншого – перетворення самих релігійно-комунікативних актів на технологію досягнення поставлених соціальних цілей, виконання певного «соціального замовлення» (як-от, навернення неофітів, релігійної пропаганди, мобілізації віруючих та спрямування їх соціальної активності, формування церковного іміджу тощо);

4) медіазація релігійної комунікації, формування нових типів, форм, каналів і засобів масової комунікації. Для релігійних лідерів, еліт і організацій стає життєво важливим впливати на велетенські, відкриті, гетерогенні, анонімні, непостійні, розпорошені, ситуативно-поведінкові масові аудиторії. Релігійні повідомлення, основними каналами трансляції яких стали мас-медіа, адаптуються під запити і рівень масової аудиторії, часто втрачають значущий ціннісний зміст, сакральні смисли, поступаючись розважальним, пропагандистським, інформативно-популярним, масово-просвітницьким, комерційним цілям;

5) віртуалізація – перенесення значного сегменту релігійних комунікацій у віртуальний простір та, як наслідок, виникнення віртуальних релігійних співтовариств та комунікативних майданчиків, мереж, форумів; поширення дистанційних форм участі у релігійному житті, культовій практиці; спонтанний генезис і функціонування в глобальній мережі «віртуальних неорелігій»;

6) зниження цінності релігійної, сакральної мови, звуження сфери її використання, ре-дистанціювання релігійного і світського вербального простору. На такі приклади багата новітня історія від середини ХХ століття: визнання Римо-Католицькою Церквою припустимості використання національних мов у богослужінні; осучаснення і нові літературні переклади Біблії та богослужбних текстів; стрімке збільшення перекладів різними мовами смислів Корану, перетворення іврити на мову повсякденного спілкування та ін.;

7) розмивання ідентичності традиційних релігійно-комунікаційних систем, а відтак і їх десакралізація. Ознаками сучасності стають: довільне оперування релігійними знаками і символами та конструювання їх змісту; інтенсивний обмін вирваними з контексту релігійними ідеями, приписами, нормами, прикладами довільного тлумачення священних текстів; еkleктизація всіх складових релігійного комплексу; використання релігійної символіки і мови для позарелігійних цілей і потреб та активне продукування квазі-релігійних ідей, символіки та вчень;

8) ускладнення і розвиток горизонтальної релігійної комунікації при одночасному відсуванні й змищенні вертикальної. Горизонтальна релігійна комунікація, гетерогенна й ризомна, стає важливішою за спілкування з трансцендентним, ретранслює релігійний досвід і релігійні переживання поза богословськими догмами та інституційними традиціями.

Отже, сучасна доба позначена кризою традиційної релігійної комунікації. Новий комунікативний простір сприяє не стільки збереженню традицій, скільки їх модифікації, синкретизації, трансформації. Традиційні релігії з їх історичною спадщиною щодалі поступаються місцем «детрадиційним» квазі-релігіям: шоу-релігії, бізнес-релігії, ринку-релігії, net-релігії, PR-релігії, тощо. Віруючий, занурений в світ «семіотичних міксів» і конструктів, нововитворів і симулякрів, приречений на розмивання релігійної ідентичності.

Загальні наукові дискусії не обминули й питання щодо соціально-комунікативної функціональності релігії, відповідних форм, засобів і напрямів її впливу на соціум [8]. До слова, в переліку соціальних функцій релігії комунікативна функція виокремлюється доволі пізно. Якщо філософи і теологи міркували про легітимуючу, світоглядну, пізнавальну, культуротворчу функції ще з античних часів (хай навіть у звичних для тогочасного інтелектуального дискурсу термінах), то про комунікативну функцію релігії мова ведеться лише від першої половини ХХ ст. Дана функція може позначатися в науковій і навчальній літературі як «комунікативна», «комунікаційна», «соціально-комунікативна», «комунікативно-транслуюча», «комутативна» (іноді розрізняють комутативну і

комунікативну функцію).

Найчастіше, саме обмежене розуміння феномену комунікації суто як спілкування, форми міжособистої і міжгрупової взаємодії, веде і до вужчого тлумачення комунікативної функції релігії лише як забезпечення зв'язку між одновірцями, віруючими і Богом, рідше – ще й міжрелігійного діалогу. Поза увагою лишається тоді, наприклад, значимість масштабних процесів інформаційного обміну між поколіннями в релігійній сфері, без яких існування релігій як сталих комплексів і тяглих світоглядно-практичних традицій неможливе в принципі.

Вважаємо, що в історичному вимірі комунікативна функція виступає як здатність релігії накопичувати, закріплювати і транслювати наступним поколінням світоглядно-ціннісні масиви інформації, забезпечувати зв'язок-сполучення між різними історичними епохами, континентами, культурами, народами; зберігати і поширювати релігійний досвід часів і генерацій. З огляду на це, термін «комунікативно-транслююча функція» видається більш ємним.

Відтак комунікативно-транслююча функція релігії постає як:

- реалізація індивідуальних та соціально-групових потреб у релігійному спілкуванні;
- соціально-, конфесійно-, психологічно- обумовлений процес встановлення і постійного, безперервного підтримання зв'язку, спілкування між віруючими у вертикальній і горизонтальній площинах та його інституалізація;
- процеси передавання, обміну, засвоєння, закріплення, історичної трансляції релігійної та релігійно-значущої інформації; завдяки чому відбувається сполучення і зв'язок традиційного і новаційного, сакрального та профанного, конфесійного і позаконфесійного;
- створення спеціальних знаково-символічних систем, аудіальних, візуальних, кінестетичних образів, що транслюють багатосмислові релігійно-інформаційні повідомлення;
- стимуляція соціально-групової інтеграції, гуртування віруючих на основі контактування, спілкування й порозуміння;
- спосіб здійснення релігійної соціалізації індивідів;
- чинник впливу на інтелектуально-мислинневу та емоційно-вольову діяльність індивідів і груп; на масову свідомість та масову поведінку;
- процес взаємодії релігійних організацій і спільнот з різноманітними елементами, підструктурами, інститутами суспільства.

Тільки у своїй сукупності ці аспекти складають зміст комунікативної функції релігії, яка виявляє себе на мікро-, мезо- і макрорівнях, і більш-менш цілісно відтворюють феномен релігійної комунікації у сучасному суспільстві.

Відкритість інформаційних процесів у сучасному суспільстві, доступ до різних інформаційних потоків впливають на зміст і функціонування релігійної комунікації, розмикаючи її «закриті» від широкого загалу сегменти (скажімо, богословський дискурс), вводячи їх у глобальний медіа-простір. Усе значніше місце у сфері релігійної комунікації посідають інституалізовані форми виробництва і розповсюдження публічних повідомлень та професійна діяльність з їхнього створення (напр., конфесійні мас-медіа, релігійна агітація, релігійна пропаганда, релігійне просвітництво, масовий книгодрук, наповнення релігійним контентом значних сегментів Інтернет-мережі, тощо).

Комунікативна функція релігії в усі історичні часи була пов'язана і з реалізацією влади (ідейної, світоглядної, церковної, політичної) над масами населення. В епоху сучасних мас-медіа вона, скоріше, трансформується на владу над масовими аудиторіями й означає отримання нових можливостей впливу на громадську думку, масову свідомість, політичні преференції, ціннісні орієнтації, соціальну поведінку, очікування, ставлення, запити населення, а, отже, і на спосіб функціонування громадянського суспільства.

Аксіоматично, що кожна функція релігії сталою не є, а специфічно трансформується в різні періоди розвитку соціально-історичних систем. Отже, й комунікативна функція релігії набувала нових якостей, властивостей, характеру, способів реалізації в кожному історичному епоху; звісно, не лишатиметься сталою і в модерну добу. Які напрями трансформацій комунікативно-транслюючої функції релігії можна виділити? Перелічимо деякі, на наш погляд, найбільш суттєві: розширення комунікативного простору релігії та його якісна зміна; адаптація релігійного дискурсу до сучасних темпів передачі і сприйняття інформації (попри характерні для неї сталість, традиційність, консервативність); формалізація цілої низки актів релігійної комунікації; усереднення та деіндивідуалізація медіа-комунікації, яка здійснюється переважно через ЗМК і слабо враховує ціннісні орієнтації реципієнтів інформації, локально-часові умови, рівень культурно-мовної

компетенції аудиторії; інституалізація зовнішніх релігійних комунікацій за трьома основними напрямками – міжрелігійний/міжконфесійний діалог, Public Relations (PR), державно-конфесійні відносини (Government Relations, GR); зміна способів і форм соціорелігійної інтеграції, падіння значущості релігійної парафії, громади, групи й тенденція до перетворення останніх на несталі, добровільні асоціації, які поволі втрачають значення референтних для індивіда груп; витіснення безпосередньо-міжособистого спілкування віртуально-мережевим, де роль комунікативних центрів переходить до соціальних мереж, Інтернет-форумів, блогів, чатів групового спілкування; набуття маніпулятивного характеру (запускаються в дію принципово нові технології психологічного впливу, нові механізми й засоби масовізації індивідуальної психіки); формування медіарелігійності як особливого типу світобачення і світовідчуття, і водночас специфічного релігійного медіа-середовища; перетворення масової релігійної аудиторії з пасивного споживача і об'єкта впливу ЗМІ (яким вона була в епоху аналогових медіа), на активного учасника комунікації (у добу цифрових медіа); формування ринку релігійних і квазірелігійних послуг, комерціалізація інтересу до надприродного і потойбічного та ін.

Крім того, в сучасному світі, в умовах інформаційної й комунікативної революції спостерігаємо іншу якість взаємозв'язку різних функцій релігії на рівні їх суспільного вияву, зокрема комунікативної та інтегративної функцій релігії. Нові способи і технології комунікації одновірців употужнюють у процесах релігійної інтеграції інтегративно-мобілізаційну складову, стають засобом спонукання до активних і зорганізованих масових дій, найчастіше протестної форми.

Нині спостерігаємо доволі суперечливий, з точки зору здійснення релігійно-комунікативної функції, процес: чим більше новітніх комунікативних засобів отримує у своє розпорядження суспільство, тим меншою стає значущість суто релігійної комунікації, яка витісняється іншими формами спілкування й інформаційного обміну. В цьому сенсі, нова комунікативна революція, на відміну від попередніх, «зіграла з релігією злий жарт». Найрозвинутіші у сфері інформаційно-комунікативних технологій суспільства, де релігійні інституції отримали можливості надзвичайно широкого впливу на масову аудиторію через мас-медіа, новітні засоби комунікації, опинилися на периферії інформаційно-комунікативного обміну.

Висновки. В оптиці загальної теорії комунікації релігійна комунікація і, відповідно, комунікативна-функція релігії, постають як значно складніші суспільні феномени, аніж процеси спілкування людини з надприродним і одновірцями в координатах тієї чи іншої релігійної традиції (розуміння, властиве для релігієзнавчого дискурсу). Йдеться про складні процеси накопичення, структурування, обміну, збереження, трансляції масивів релігійної, світоглядно-ціннісної інформації між епохами і генераціями, без яких існування релігій як сталих комплексів і тяглих світоглядно-практичних традицій неможливе в принципі.

Попри розбіжність релігійних комунікаційних систем, в них перебігають закономірні й спільні процеси інституалізації змісту, каналів і практик релігійної комунікації.

Трансформації релігійної комунікації під тиском сучасних змін, а саме: її технологізація, медіазація, віртуалізація, десакралізація релігійної мови, змирщення «вертикальної» комунікації, тощо, не тільки генерують нові способи, форми, технології релігійної комунікації, а й ведуть до суперечливих і кризових явищ у релігійному комунікативному просторі, зокрема до розмивання ідентичності релігійно-комунікативних систем.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Петрушкевич М. С. Релігійні комунікації: християнський контекст. Монографія / Марія Стефанівна Петрушкевич. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – 228 с.
2. Федорова М. В. Религиозная коммуникация: сущность и специфика современного состояния / Марина Владимировна Федорова [Електронний ресурс] // Международный электронный научный журнал «SCIENCE TIME». – № 4 (4), 2014. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/religioznaya-kommunikatsiya-suschnost-i-spetsifika-sovremennogo-sostoyaniya> (доступно з 15.04.2014 р.).
3. Мороз В. Я. Релігійна комунікація як соціокультурний і духовний феномен / В. Я. Мороз // Наукові записки Інституту журналістики. Том 54. – 2014. – Січень-березень. – С. 93-97.
4. Религиозная коммуникация: конфессиональный и лингвистический аспекты // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Вып. 4 (583). Серия Языкознание. – М.: ИПК МГЛУ «Рема», 2010. – 160 с.

5. Мечковская Н. Б. Язык и религия. Лекции по философии и истории религий / Нина Борисовна Мечковская. – М.: Агенство «ФАИР», 1998. – 358 с.
6. Бугаева И. В. Функциональные, грамматические и синтаксические особенности номинации адресата в религиозной сфере [Электронный ресурс] / Ирина Владимировна Бугаева. – Режим доступа: <http://www.portal-slovo.ru/philology/37403.php> (доступно з 17.09.2014 р.).
7. Мечковская Н. Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура: Курс лекций / Нина Борисовна Мечковская. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 432 с.
8. Виговський Л. А. Функціональність релігії: природа і вияви / Леонід Антонович Виговський. – Київ-Хмельницький, 2004. – 340 с.

REFERENCES

1. Petrushkevych M. S. Relihiyni komunikatsiyi: khrystyianskyu kontekst. Monohrafiya [Religious Communication: Christian Context]. Ostroh, Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu «Ostrozka akademiya», 2011. 228 p. (Ukr)
2. Fedorova M. V. Religioznaya kommunikatsiya: sushchnost i spetsyfika sovremennogo sostoyaniya (Religious Communication: the Nature and Specifics of the Modern State) [Virtual Resource]. Mezhdunarodnyy elektronnyy nauchnyy zhurnal «SCIENCE TIME», No4 (4), 2014. Available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/religioznaya-kommunikatsiya-suschnost-i-spetsifika-sovremennogo-sostoyaniya> (Accessed 15 April 2014). (Rus)
3. Moroz V. Ya. Relihiyna komunikatsiya yak sotsiokulturnyy i dukhovnyy fenomen [Religious Communication as a Socio-cultural and Spiritual Phenomenon]. Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky [Scientific Notes of the Institute of Journalism], Vol. 54, 2014, pp. 93-97. (Ukr)
4. Religioznaya kommunykatsiya: konfessyonalnyy i lyngvisticheskiy aspekty [Religious Communication: the Confessional and Linguistic Aspects]. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lyngvisticheskogo universiteta. Seriya Yazykoznaniye [Bulletin of Moscow State Linguistic University. Linguistics Series], issue 4 (583), Moscow, «Rema» publ., 2010. 160 p. (Rus)
5. Mechkovskaya N. B. Yazyk i religiya. Lektsii po filosofii i istorii religii [Language and Religion. Lectures on the Philosophy and History of Religions]. Moscow, «FAJR», 1998. 358 p. (Rus)
6. Bugayeva Y. V. Funktsionalnye, grammaticheskiye i sintaksicheskiye osobennosti nominatsii adresata v religioznoy sfere (Functional, Grammatical and Syntactical Features of Nomination of the Addressee in the religious sphere) [Virtual Resource]. Available at: <http://www.portal-slovo.ru/philology/37403.php> (Accessed 17 September 2014). (Rus)
7. Mechkovskaya N. B. Semiotika. Yazyk. Priroda. Kultura: Kurs lektsiy [Semiotics. Language. Nature. Culture: Lectures]. Moscow, «Akademiya» publ., 2007. 432 p. (Rus)
8. Vyhovskyy L. A. Funktsionalnist relihiyi: pryroda i vyyavy [Functionality of Religion: Nature and Manifestations]. Kyiv-Khmelnyskiy, 2004. 340 p. (Ukr)

РЕФЕРАТ

Арістова А.В. Феномен релігійної комунікації в оптиці загальної теорії комунікації / А.В. Арістова // Економіка та управління на транспорті. – К.: НТУ, 2016. – Вип. 3.

У роботі на засадах комплексного, міждисциплінарного підходів визначені й систематизовані особливості релігійної комунікації та вектори її трансформації у сучасну добу; розкрито зміст комунікативно-транслуючої функції релігії, її новітні вияви та суперечливі наслідки. Показані евристичні можливості застосування понятійно-методологічного апарату загальної теорії комунікації для релігієзнавчих досліджень.

Об'єкт дослідження – релігійна комунікація, комунікативна функція релігії.

Мета роботи – визначення специфіки релігійної комунікації й комунікативно-транслуючої функції релігії у понятійному й методологічному контексті загальної теорії комунікації.

Методи дослідження – системного підходу, міждисциплінарного підходу, структурно-функціонального аналізу, компаративного аналізу.

В статті на основі міждисциплінарного підходу та засадових принципів теорії комунікації автор аналізує специфіку релігійної комунікації (тотальність, вертикальний і горизонтальний вектори, асиметричність, сакралізація комунікативного простору, переважно символічний характер, вироблення специфічних комунікативних стратегій та ін.), розкриває зміст комунікативно-транслуючої функції релігії. Обґрунтовано, що в історичному вимірі комунікативна функція виступає як здатність релігії зберігати, накопичувати, закріплювати і транслувати наступним поколінням світоглядно-ціннісні масиви інформації, забезпечувати зв'язок-сполучення між різними

історичними епохами, континентами, культурами, народами. Визначені основні вектори трансформації релігійної комунікації: технологізація, медіазація, віртуалізація, десакралізація релігійної мови, змирщення «вертикальної» комунікації та ін. Показано їх суперечливий вплив на сучасний релігійно-комунікативний простір, зокрема розмивання ідентичності релігійно-комунікативних систем.

Результати статті можуть бути використані у науково-релігієзнавчих дослідженнях, теорії менеджменту, теорії комунікації, в сфері практичного релігієзнавства, соціальної інженерії, а також в навчальному процесі при підготовці фахівців з названих спеціальностей.

Прогнозні припущення щодо розвитку об'єкта дослідження – подальший розвиток міждисциплінарних розвідок в релігієзнавстві, комплексні дослідження форм, напрямків, наслідків функціональних впливів релігії на соціум.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ТЕОРІЯ КОМУНІКАЦІЇ, РЕЛІГІЙНА КОМУНІКАЦІЯ, КОМУНІКАТИВНА ФУНКЦІЯ РЕЛІГІЇ, РЕЛІГІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ СИСТЕМИ, ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕЛІГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.

ABSTRACT

Aristova A.V. The phenomenon of religious communication by optics of the general theory of communication. Economics and management on transport. Kyiv. National Transport University. 2016. Vol. 3.

This paper on the basis of the integrated and interdisciplinary approaches identifies and classifies main features of the religious communication, and also the vectors of its transformation at the present time. The author reveals the content of the communicative-transmitting function of religion, its latest manifestations and contradictory effects. Heuristic possibilities of conceptual and methodological apparatus of the general theory of communication were shown for the religious studies.

The object of the study – religious communication, communicative function of the religion.

The purpose of the study – definition of the specificity of religious communication and communicative-transmitting function of religion within conceptual and methodological context of the general theory of communication.

Methods of research are systematic approach, interdisciplinary approach, structural-functional analysis, comparative analysis.

On the basis of interdisciplinary approach and the basic principles of the general theory of communication, the author analyzes the specifics of religious communication (totality, horizontal and vertical directions, asymmetry, sacred communication space, mostly symbolic character, development of the special communicative strategies etc.); reveals the content of communicative function of religion. In the historical dimension the communicative function of religion acts as the ability of religion to save, collect, consolidate and transmit ideological and valuable amounts of information to future generations, to provide connection-communication among different historical epochs, continents, cultural and nations.

The author determines the main directions of transformation of religious communication at the modern time: technologization, mediatization, virtualization, desacralization of the religious language, secularization of the vertical communication etc. The contradictory influence of such phenomena on the modern religious-communicative space was shown, particularly on the process of erosion of the religious-communicative systems' identity.

The results of the article can be used in religiological research, communication theory, management theory, in practical sphere of religious studies, social engineering, as well as in the educational process for training in these fields.

Forecast assumptions about the object of study – further development of interdisciplinary religion studies, comprehensive exploration of the forms, ways and consequences of religious impacts on the society.

KEYWORDS: THEORY OF COMMUNICATION, RELIGIOUS COMMUNICATION, COMMUNICATIVE FUNCTION OF RELIGION, RELIGION-COMMUNICATIVE SYSTEM, TRANSFORMATION OF THE RELIGIOUS COMMUNICATION.

РЕФЕРАТ

Аристова А.В. Феномен религиозной коммуникации в оптике общей теории коммуникации / А.В. Аристова // Экономика и управление на транспорте. – К.: НТУ, 2016. – Вып. 3.

В работе на основе комплексного и междисциплинарного подходов определены и систематизированы особенности религиозной коммуникации и векторы ее трансформации в современную эпоху; раскрыто содержание коммуникативно-транслирующей функции религии, ее

новейшие проявления и противоречивые последствия. Показаны эвристические возможности применения понятийно-методологического аппарата общей теории коммуникации для религиозных исследований.

Объект исследования – религиозная коммуникация, коммуникативная функция религии.

Цель исследования – определение специфики религиозной коммуникации и коммуникативно-транслирующей функции религии в понятийном и методологическом контексте общей теории коммуникации.

Методы исследования – системного подхода, междисциплинарного подхода, структурно-функционального анализа, компаративного анализа.

В статье на основе междисциплинарного подхода и базовых принципов теории коммуникации автор анализирует специфику религиозной коммуникации (тотальность, вертикальный и горизонтальный векторы, асимметричность, сакрализация коммуникативного пространства, преимущественно символический характер, выработка специфических коммуникативных стратегий и др.), раскрывает содержание коммуникативно-транслирующей функции религии. Обосновано, что в историческом измерении коммуникативная функция выступает, как способность религии сохранять, накапливать, закреплять и транслировать следующим поколениям мировоззренческо-ценностные массивы информации, обеспечивать связь-сообщение между разными эпохами, континентами, культурами, народами.

Определены основные векторы трансформации религиозной коммуникации: технологизация, медиазация, виртуализация, десакрализация религиозного языка, обмирщение «вертикальной коммуникации» и др. Показано их противоречивое влияние на современное религиозно-коммуникативное пространство, в частности размывание идентичности религиозно-коммуникативных систем.

Результаты статьи могут быть использованы в научно-религиозных исследованиях, теории менеджмента, теории коммуникации, в сфере практического религиозоведения, социальной инженерии, а также в учебном процессе при подготовке специалистов для указанных отраслей.

Прогнозные предположения о развитии объекта исследования – дальнейшее развитие междисциплинарных исследований в религиозоведении, комплексные исследования форм, направлений, последствий функционального влияния религии на социум.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ТЕОРИЯ КОММУНИКАЦИИ, РЕЛИГИОЗНАЯ КОММУНИКАЦИЯ, КОММУНИКАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ РЕЛИГИИ, РЕЛИГИОЗНО-КОММУНИКАТИВНЫЕ СИСТЕМЫ, ТРАНСФОРМАЦИИ РЕЛИГИОЗНОЙ КОММУНИКАЦИИ.

АВТОР:

Аристова А.В., доктор філософських наук, Національний транспортний університет, професор кафедри філософії та педагогіки, e-mail: aristovaalla@yahoo.com, тел. +380442805265, Україна, 01010, м. Київ, вул. Суворова, 1, к. 349.

AUTHOR:

Aristova A.V., Doctor of Philosophical Sciences, National Transport University, professor, department of Philosophy and Pedagogy, e-mail: aristovaalla@yahoo.com, tel. +380442805265, Ukraine, 01010, Kyiv, Suvorova str. 1, of. 349.

АВТОР:

Аристова А.В., доктор философских наук, Национальный транспортный университет, профессор кафедры философии и педагогики, e-mail: aristovaalla@yahoo.com, тел. +380442805265, Украина, 01010, г. Киев, ул. Суворова, 1, к. 349.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Шевченко В.В., доктор філософських наук, професор, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства, Київ, Україна.

Бакуліч О.О., кандидат технічних наук, професор, Національний транспортний університет, декан факультету менеджменту, логістики та туризму, Київ, Україна.

REVIEWERS:

Shevchenko V.V., Doctor of Philosophical Sciences, professor, G. S. Skovoroda Philosophy Institute of the Ukrainian National Academy of Sciences, Senior research scientist of the Religious Studies Department, Kyiv, Ukraine.

Bakulich O.O., Ph.D. (engineering), professor, National Transport University, dean of the Management, Logistics and Tourism faculty, Kyiv, Ukraine.